

Plomes de paper: Representació de les lesbianes en la nostra literatura recent

Mª ÀNGELS CABRÉ

*El teu sexe i el meu són dues boques.
No sents quin bes de rou sobre la molsa!*
Maria-Mercè Marçal, «Solstici», *Terra de mai*

Algunes reflexions prèvies

El lesbianisme ocult

A l'assaig *Reflexionando sobre el sexo: Notas para una teoría radical de la sexualidad* (1989), l'antropòloga cultural nord-americana Gayle Rubin va encunyar el concepte de *jerarquia sexual*, que entre altres coses assenyalava que hi ha unes sexualitats més ben vistes que d'altres. És sabut que el lesbianisme no és, ni de bon tros, una de les més apreciades, ans el contrari. Això l'ha estigmatitzat socialment durant segles i l'ha estigmatitzat també literàriament, convertint-lo en un tema tabú, en una matèria maleïda. En el nostre cas concret, hem d'afegir gairebé quatre dècades de dictadura, una primàcia encara preocupant de la religió catòlica (castradora fins a l'extrem en l'aspecte sexual) i una societat acostumada a la homogeneïtzació i l'escamoteig de les diferències, que tendeix a no voler veure, tal qual com un ase amb ulleres de batre. Vuit anys de govern de l'esquerra han millorat força les coses legalment i social, però no pas culturalment, on imperen els vells estereotips, i ni tan sols les dones (sense cap càrrega d'opció sexual) operen en igualtat de condicions: hi són en franca minoria en les acadèmies, guanyen pocs premis i surten poc als mitjans, entre d'altres greuges comparatius.

En conseqüència, després d'un llarg temps d'obscurantisme, la literatura feta avui a Catalunya i per extensió a l'Estat Espanyol no és precisament exemple de normalització. Les obres que tracten el tema del lesbianisme, i inclús aquelles on simplement apareixen personatges secundaris amb aquesta inclinació sexual, no només són faves contades sinó que, majoritàriament, han d'anar-se a buscar a col·leccions destinades exclusivament al públic gai i lèsbic, que a sobre no desperten cap interès per part de les llibreries generalistes, que no tenen cap empatx en rebutjar-les, de manera que anar a la seva cerca requereix en un periple per llibreries especialitzades que recorden les recerques prohibides a les rebotigues dels llibreters durant el franquisme.

De la mateixa manera que resultaria estranyíssim que a la novel·la urbana actual només apareguessin vehicles de quatre rodes i cap de dos, per estar els primers en franca majoria als carrers de les nostres ciutats, igualment és més que sorprenent que en literatura la lesbiana estigui pràcticament absent, com si d'una raresa es tractés i no d'un percentatge de la població femenina gens menyspreable. Realitzats avenços socials que difícilment poden qüestionar-se com absolutament necessaris, i que esperem l'imminent gir polític cap a la dreta no tiri per terra, provocant un retrocés democràtic injustificable, res no explica amb suficient contundència la raó d'aquesta distorsió de la realitat en un

camp cultural tan significatiu per a la formació de ciutadans, que és de suposar tots hauríem de voler que fossin educats des del respecte a l'altre i a la diversitat. Hi ha, doncs, un percentatge de la població que *no es troba en els llibres*, per la qual cosa encara avui ha de posar en marxa mecanismes de lectura afins als que empraven les dones fins fa algunes dècades per poder albirar algun indici de sexualitat femenina o simplement de in-submissió als homes per part de personatges que eren a tots els efectes femenins però que es comportaven com a simples bufons al servei d'homes tot menys igualitaris.

Però, de quin percentatge de població lectora estem parlant? Resulta difícil establir la xifra exacta. A la premsa fa anys que es parla de gairebé un 10% de la població, que sembla excessiu a molts col·lectius (ai, si ells sabessin o si volguessin admetre certs costums molt estesos...), mentre l'única font oficial disponible, l'INE (Institut Nacional d'Estadística), en una enquesta sobre el comportament sexual de la població espanyola feta pública al 2004, tot i que sobre una mostra petita assenyala que només el 1% de la població manté relacions exclusivament homosexuals, mentre els qui admeten haver-les mantingut en alguna ocasió són un 3,7% entre els homes i un 2,7% entre les dones. Potser un terme mig entre aquest 1% i aquest 10% podia ser un 3%, i és possible que resultés força més realista per els qui no tanquem als ulls al que passa en el si de la nostra societat.

Així, tenen una importància sociològica cabdal els títols recents que, desafiant les convencions heteropatriarcal i fal·locèntriques, i surant entre les onades d'un mar enganyosament encalmat, doncs en realitat els hi és totalment advers, arriben al públic gai i lèsbic i, més enllà, a tot aquell lector interessat en llegir més enllà de la representació del heterosexualisme sembla que encara obligatori. Recordem que no cal viure al camp per gaudir amb la lectura de novel·les ambientades al camp..., cal tenir ganes de sortir de l'àmbit del propi melic. Aquesta aproximació que ara llegiràs, amic lector, no vol ser cap reconvençió a aquesta societat conservadora encara a ple segle XXI –tot i que s'ho mereix–, sinó una invitació a la presa de consciència i a la reflexió.

Una bibliografia ben curta

Com era d'esperar, aquest petit estudi parteix d'una bibliografia molt reduïda, no ja per voluntat de l'autora sinó perquè la llista de títols és ben breu. A més, s'ha de dir que tot i que la producció de temàtica lèsbica sigui un fenomen dels darrers quaranta anys, fins en fa dos o tres no ha començat un intent per sistematitzar-lo que no s'havia fet abans. La corresponent assagística està doncs tan fresca, que és pràcticament verge en lectures i interpretacions. Les obres que algunes autores van publicar als anys setanta (Moix, Riera, Tusquets, Peri Rossi...) sí que va gaudir d'un interès crític notable, encara que sobretot per part de la crítica estrangera sita en llunyanes universitats on es feia el que aquí no es feia, és a dir admetre l'existència de la producció literària femenina. A algun assaig forà, a alguna tesi doctoral, es sumen referències disperses en forma d'articles aïllats ja sigui en revistes o monografies col·lectives. Van passar els anys i el relleu d'aquestes obres va venir de la mà d'autores que encara no gaudeixen de ressò mediàtic i que per tant no susciten interès crític, i és per això que la recent aparició de tres títols és motiu de gran esperança.

Potser el llibre més vinculant al tema que ens ocupa sigui l'assaig d'Angie Simonis *Yo no soy esa que tú te imaginas. El lesbianismo en la narrativa española del siglo XX a través de sus estereotipos* (2009), únic en la seva condició d'estudi de la representació de les lesbia-

nes en la nostra literatura (i quan dic nostra dic de l'Estat Espanyol, doncs d'estudis pròpiament d'àmbit català no en conec). Altres dos volums de lectura obligada per qui vulgui tenir una visió global del que s'ha fet i s'està fent dins les nostres fronteres, són l'assaig precursor de María Castrejón *...que me estoy muriendo de agua. Guía de la narrativa lesbica española* (2008) i el més que enriquidor recull col·lectiu coordinat per Elina Norandi *Ellas y nosotras. Estudios lesbianos sobre literatura escrita en castellano* (2009). També resulta molt entenedor el breu article de María José Palma Borrego «La literatura lesbiana española: Un lugar casi desierto» (2006), de títol més que explícit i que fa un repàs a obres i autores que han contribuït a que aquest desert sigui una mica menys àrid.

En l'àmbit privatiu de la literatura en català, gairebé com a *piece unique* s'ha de tenir molt en compte l'article de Meri Torras «Escriure el desig al cos del text. Escritures i lectures lèsbiques a la literatura catalana contemporània» (2007: s/p), publicat al volum col·lectiu *Diàlegs gais, lesbians, queer*.

A totes aquestes autores (i implícitament també a les del volum de Norandi), el meu agraïment per haver posat les bases i visibilitzat la feina de moltes altres estudioses, i ho dic en femení perquè sembla ser interès exclusiu *d'elles*; vénen a sumar-se a les que en anys anteriors s'han deixat les ulleres en la petita producció literària que és el nostre corpus lèsbic. Vull pensar que després d'anys de feminisme (més exacte seria parlar de feminismes), de quantitat de títols referits a aspectes més globals de la feminitat (antropologia, sexologia, sociologia...) i amb precedents més cabalosos en les arts plàstiques, ara toca el torn als estudis literaris. Aventuro que és potser perquè les universitats espanyoles han despertat finalment a la inquietud dels estudis de gènere sorgits al món angloamericà als anys seixanta i que des de llavors han donat fruits més que significatius; una mostra és aquesta mateixa publicació que ara tens a les mans, amic/ga lector/a. Així i com són les coses, s'albiren resultats en l'horitzó, d'alguns dels quals ja tinc precoç notícia.

Les reflexions que segueixen són, doncs, a falta d'un estudi sobre la literatura lèsbica a Catalunya, un petit desbrossament, segurament fet de moltes mancances i algunes inexactituds. Voldria que s'entengués com una voluntat, gairebé entomològica, de posar una mica d'ordre en la literatura feta per autores –novament els autors no semblen estar interessats en el lesbianisme– residents a Catalunya o als Països Catalans, ja sigui nascudes aquí o vingudes de fora (de prop o de lluny), ja sigui en llengua catalana o en castellà.

Vagi per endavant que la opció sexual de qui escriu és aquí una dada del tot prescindible. No és aquesta la seu per fer un registre d'autores sàfiques sinó d'obres amb voluntat de ser-ho. Si acceptem que la literatura és ficció, i en justa correspondència el jo literari també, el que ens concerneix són els personatges de les narracions i les veus que parlen als poemes, no la vida privada de qui fa brollar les paraules. D'aquí el títol de l'article, d'aquí les *plomes de paper* que recercarem a les obres literàries produïdes aquí en aquest tombant de segle.

Conjuntures editorials

Aquesta és la història d'un peix gran que no menja peix petit. Desafiant les lleis naturals i el que s'esperava que succeís al nostre món editorial, en la seva ànsia de llibres que parlessin del seu col·lectiu, les lectores lesbianes i els lectors gais van propiciar el naixement d'algunes editorials que naixien amb la voluntat d'omplir el forat imperant. Si el mercat no era prou generós amb ells, serien ells els que crearien el seu propi mercat literari. I així va ser.

Gairebé tres lustres va haver de caminar la democràcia perquè sorgeixin al nostre país les primeres editorials dedicades específicament a gais i lesbianes, cosa que va succeir als noranta. En el nostre camp, el 1991 neix a Madrid l'editorial Horas y Horas, que amb una clara intenció feminista va publicar, a la col·lecció «La llave la tengo yo», «los primeros libros abiertamente lesbianos en un país de sexualidad mojigata» (són paraules de les editores). Al 1995, de la summa d'esforços de dues llibreries (Cómplices i Berkana), sites respectivament a Barcelona i Madrid, neix l'editorial Egales (com el seu nom indica consagrada al públic homosexual d'ambdós sexes) «con la clara intención de visibilizar la literatura dirigida a gais i lesbianas, prácticamente inexistente en castellano hasta entonces» (són paraules de les editores). Una de les seves col·leccions és «Salir del armario», que es fa ressò de les novetats de narrativa tan nacionals com estrangeres. Aquest és clarament el segell que més literatura de la nostra temàtica ha publicat i també el que més esforços està fent per donar a la llum estudis que ajudin a sistematitzar la producció de temàtica gai/les; de manera que no resulta estrany que bona part dels llibres citats en aquestes pàgines pertanyin al seu catàleg. Seguint les seves passes, el 1999 sorgeix l'editorial Odisea, que encara que té com a objectiu prioritari el públic gai i en ocasions s'apropa a la pornografia, inaugura una col·lecció de temàtica lèsbica, «Safo», on «ellas son las protagonistas» (ho diu el seu web). Tant Egales com Odisea son ben rebudes pel públic, venen i fan créixer els seus respectius catàlegs. Però no surten de l'ambient: a les grans superfícies, a les llibreries dedicades a les humanitats, simplement les rebutgen. Com si entre els seus lectors no hi hagués ni gais ni lesbianes. Broma de mal gust, paradoxa o ambdues coses?

Anys després se sumen un parell de segells que no són més que flors d'un dia: Ellas Editorial neix el 2005 i s'estrena amb una novel·la de Thais Morales; LesRain neix el 2007. Ambdues publiquen ben poc i marxen sense fer soroll. Però Egales i Odisea encara són al mercat, guanyant dia a dia lectors. Egales, entre altres encerts, publica la trilogia de Lola Van Guardia, sens dubte el seu èxit de vendes nacional i una de les portes que fan que l'editorial sigui coneguda per les lectores lesbianes o simplement que es diverteixen amb les aventures en rigorós femení creades per Isabel Franc, qui per cert, després d'una fecunda i aplaudida trajectòria, no compta amb cap reconeixement *oficial*. Odisea, amb un catàleg per noies escàs, sí que permet que algunes autores arribin al públic amb continuïtat, com és el cas de Libertad Morán (Madrid, 1979), una autora apreciada entre el públic més jove que situa les seves novel·les corals, estimulants i sense inhibicions en la més rabiosa actualitat i sovint a circuits de l'*ambient*, en concret al barri madrileny de Chueca. Que si hi alguna iniciativa editorial estrictament catalana que es faci ressò de la identitat lèsbica? Exceptuant el doble segell Ediciones de la Tempestad/Llibres de l'Índex, que ho fa sense continuïtat ni línia editorial clara, que a mi em consti, cap.

Si tornem a 2005 veurem que és l'any en què per primera vegada un llibre de temàtica lesbiana guanya un premi literari gai/lèsbic. La sevillana Paz Quintero (1984) es fa amb el Premi Terenci Moix amb la novel·la *Destino programado* (2005), una història d'amor entre adolescents. Per a ser sincers, la novel·la no és gran cosa, més aviat un pou de tòpics dels que humilment crec que aquesta literatura hauria de fugir. Com a revelació d'un primer amor, pertany a l'anomenada literatura de la sortida de l'armari (*outing*), cultivada amb èxit a l'estranger i aquí amb menys fortuna. Juntament amb el premi Odisea, que atorga l'editorial del mateix nom, el Terenci Moix és l'únic guardó existent pel que fa a la nostra temàtica, si exceptuem una existència ben fugaç d'Ellas Editorial, el Premi de Narrativa Lesbiana, que en la seva única edició va recaure en Isabel Prescolí.

Com era d'esperar –cosa que mai no entendre– cap dels dos premis accepta originals en català, tot i ser el català una de les llengües de l'Estat Espanyol. Afegiré que el Premi Terenci Moix no ha tornat a atorgar-se a cap dona, i que en les dotze edicions del premi Odissea, encara fins enguany no l'ha *merescut* cap dona (només en algunes ocasions han quedat com a finalistes). I és que la discriminació que les lesbianes pateixen no es limita al món heterosexual. Al món gai són doblement dones, recordin, i ja diu Beatriz Gimeno que és el gènere i no l'opció sexual la que limita i invisibilitza més que a les lesbianes.

Ha arribat doncs l'hora de desterrar aquesta segregació ja llunyana i fer polítiques editorials conjuntes i més igualitàries. Però aquesta hora ha arribat en mal moment, en concret just quan el mercat editorial comença a patir una de les seves crisis més espantosos a causa de les noves tecnologies: per una banda per l'aparició del llibre electrònic (que sense definir cap nou model editorial, jubila el vell i el fa inviable), i per una altra, que és la més rellevant, perquè el lector ja llegeix altres coses, bàsicament a Internet, i el llibre perd terreny. Sobreviuran aquestes editorials especialitzades a la catàstrofe? Seran absorbides per grans taurons com ara Amazon? No ho sabem, però sí que sabem que fins ara cap gran editorial ha mostrat gens d'interès per incorporar els seus títols als seus gegants catàlegs ni que fos en forma de llibre de butxaca, de quiosc. Així com sovint noves temàtiques, nous enfocaments, nous formats que petites editorials exploren primer desperten ganes d'emulació en les grans, la temàtica lèsbica no ha estat de sort. I és que aquesta és la història d'un peix petit que per ara ningú no es vol menjar i que corre el risc de desaparèixer si cada cop es publiquen menys llibres i es llegeixen encara menys.

Des dels 70 ha plogut, però no prou

Riera versus Marçal

Al relat de Maria Mercè Marçal titulat «Joc de màscares», publicat al volum col·lectiu *Dones soles. 14 contes* (1995), hi ha un episodi on s'explica que la jove amant de la protagonista, i alumna seva, ha llegit *Te deix, amor, la mar com a penyora*, el primer recull de contes de Carme Riera (1975), llibre que en el seu moment va assolir la condició d'iniàtic per a moltes lectores lesbianes i que ha quedat sens dubte com un text pioner en la ficció sobre el tema que aquí tractem. «La veritat és que no m'ha agradat gens! Vull dir el primer conte: és massa romàntic. Fixa't en tu i jo... I imagina't que trencuéssim... no creus que tot plegat seria molt diferent?» (Marçal, 1995: 85). La jove ve a dir que a aquestes alçades, per sort, les condicions de vida de les lesbianes han millorat substancialment, per la qual cosa llibres com aquest ja no són necessaris. S'ha de dir que per a més inri «Joc de màscares», dedicat justament a Carme Riera, pren com a punt de partida *Te deix, amor, la mar com a penyora* en un joc ple d'intertextualitats.

La mateixa Carme Riera, també directora de la col·lecció que va publicar el volum en qüestió i així doncs la seva artífex, en una conferència dictada a l'Ateneu Barcelonès recentment, va admetre haver estat encantada en llegir aquell paràgraf on el seu llibre, publicat el 1975, es donava per *superat*. Serveixi doncs aquest exemple de canvi de terç, de canvi de paradigma, per arrencar aquesta succinta aproximació als personatges lèsbics de la nostra literatura recent.

El 1995, data de publicació del conte de Marçal en qüestió, Catalunya ja ha viscut les seves glòries olímpiques (1992) i la seva capital, Barcelona, escalfa motors per en-

trar al segle XXI en igualtat de condicions que altres grans capitals europees. En aquestes circumstàncies tan acolorides, no resulta inversemblant que el final tràgic amb què Riera va castigar l'amor inconfessable que el seu llibre mostrava semblí quedar molt lluny.

Nogensmenys, els noranta no són ni de bon tros la panacea per a lesbianes i gais, doncs els seus drets segueixen encara conculcats i no serà fins l'any 2005 quan el govern socialista farà possible aprovar la llei del matrimoni homosexual (que fa les funcions de certificat d'idoneïtat social). Després d'una llarga lluita dels col·lectius LGTB, suposarà un cim que difícilment es pot defugir i que significa també un punt d'inflexió en la representació de les lesbianes en la literatura.

Resulta fàcil constatar històricament el contrast que suposa la realitat que reflecteix el conte de Carme Riera que dona títol a aquest seu primer llibre (desconec la seva data exacta d'escriptura, però sí que el llibre va ser escrit entre 1971 i 1974, és a dir a les acaballes del franquisme), i una realitat post-olímpica, que recull els avenços sobrevinguts des de la mort del dictador al 1975, fins la suavització i al 1995 (casualment la data d'aparició del conte de Marçal) la derogació de la Llei de Perillositat Social, que entre d'altres estigmatitzava els homosexuals, cosa que va suposar un vergonyós assetjament al col·lectiu gai i lèsbic. Podem considerar aquesta data el nostre particular Stonewall diferit? Per què no, tot i que es tractava d'una llei ja periclitada i en el seu declivi de nul·la aplicació, més rèmora franquista que una altra cosa. Per aquesta raó, potser escollir el citadíssim i aplaudidíssim 1992 com un abans i un després sigui molt més feient als nostres objectius, doncs és indiscutible que aquest moment històric simbolitza per a molts canvi i progrés, modernitat i llum.

Feta aquesta distinció, entenc doncs que tot i haver nascut només amb quatre anys de diferència (Riera el 1948 i Marçal el 1952), en el seu tractament literari-narratiu del lesbianisme pertanyen a dues generacions diferents. Vol dir això que, el que als contes de Riera son metàfores i omissions, esdevenen en la narrativa de Marçal certes i conviccions, que els seus personatges ja trepitgen fort? Lamentablement no del tot: a meitat dels noranta l'evolució de la temàtica que aquí estudiem no ha assolit encara el cim que n'esperem (i no parlem de nivell literari, del qual Marçal va sobrada, sinó de transparència envers opacitat); tant Riera com Marçal, a les narracions esmentades, són només graons d'una escala que algun dia ha d'arribar molt més amunt i al cim de la qual es suposa que ens estem apropant... encara que molt tímidament. Així, tot i llegit a un avançat 1995, la Laura del conte de Marçal, que no acaba de definir les seves preferències sexuals, confessa dubitativa: «En el fons és massa difícil de saber que és el que t'agrada de debò i què t'agrada perquè als altres els agrada que t'agradi» (1995: 84).

Tres generacions, tres mirades, tres retrats

A continuació passarem a establir una classificació que ens permeti constatar, tot i que succintament, l'evolució de la projecció de la literatura sobre el desig lesbià, per acabar fixant-nos com he dit en els anys més recents.

Partim de que, com gairebé totes, l'evolució de la literatura lèsbica és una història de vasos comunicants on avanços (i retrocessos) conviuen es diria que en igualtat de condicions; és clar que no és potser aquesta la condició de l'art en general? Agrairé doncs certa flexibilitat a l'hora d'entendre la meua classificació. He parlat de 1975 (final de la dictadura i anunci de la democràcia), de 1992 (Catalunya projectada al món i restaurada a consciència per mostrar una cara nova) i de 2005 (*annus gloriosus* de la llei que admet el matrimoni

homosexual), i aquestes són les dates-frontissa que faré servir. No corresponen a les etapes que va fixar Angie Simonis al citat *Yo no soy esa que tú te imaginas*, atès que ella es retrotrau a les primeres aparicions de la temàtica, a començaments del segle XX, i el meu àmbit d'estudi és més proper. Recordaré la seva classificació per confrontar-la amb la meua:

- a) Una primera generació batejada com «Del estereotipo. De enfermas y pervertidas», que correspondria a les primeres tres dècades del segle, truncades per la incivil guerra civil i la primera i duríssima postguerra.
- b) Una segona generació, batejada com «Descubrimiento y goce. Palimpsesto lesbiano y victimismo» que esclata als setanta i dura fins els anys noranta.
- c) Una tercera generació batejada com «Del orgullo. Las que se atreven a decir su nombre», que va dels noranta fins la actualitat.

Aquesta classificació no servia als meus propòsits, doncs en la meua opinió encabir en un mateix sac la creació literària de les darreres dues dècades resultava poc útil per entendre la seva gestació, de manera que passo a continuació a glosar breument la meua personal genealogia d'estudi i les autores principals que inscriu en cadascun dels seus calaixos (per rigorós ordre cronològic). Volen ser una aproximació a com ha reaccionat la literatura de temàtica lèsbica als esdeveniments polítics i socials i com han repercutit en ella, si és aquest el cas.

Crec que no vaig massa errada si considero *pioneres i pioners* a aquells autors que, des d'inicis del segle XX fins a la mort de Franco, van apostar a favor de la presència lèsbica en les seves obres (ni que fos per fer justícia a la realitat). Sense ells, la història hagués estat molt més fosca per aquest col·lectiu estigmatitzat i martiritzat. Lamentablement, no tinc notícia de gaires contribucions en l'àmbit de la literatura en llengua catalana. Tinc esperances, no obstant això, de que algun dia les investigacions les treguin a la llum.

Sí que disposem d'un parell de referències que no per minses deixen de ser rellevants. Per una banda tenim a Caterina Albert/Víctor Català (L'Escala, 1869-1966), «a qui associem ràpidament amb *Solitud* i en canvi desconeixem textos seus com «Carnestoltes», publicat el 1907, i que sosté –i fins i tot convida, si em permeteu l'adverbi, descaradament– a una lectura lèsbica» (Torràs, 2007; Bartrina, 1999). I per una altra, a terres valencianes, tenim a Lucía Sánchez Saornil (Madrid 1895–València 1970), feminista i anarquista, precursora del ultraisme i pionera en l'exhibició del desig homosexual femení en poesia, encara que fos sota el pseudònim de Luciano de San-Saor. Aquestes composicions i d'altres seves conservades van ser publicades en dates recents sota el nom de *Poesía* (1996). Ai, que lluny queden avui per fortuna els temps dels pseudònims masculins!¹

a) *Les mares (dels 70 al 1992): Donar veu al desig*

Són les *mares lesbianes*, i parlo exclusivament de literatura, les que determinen un abans i un després radicals i posen les bases de noves poètiques i de noves gosadies. Sense elles, és possible que la minsa producció posterior ni tan sols existís, i és també possible que, donada la seva rellevància com a autores en el panorama literari nacional (per homocèntric que aquest sigui), la temàtica lèsbica no sortís per enlloc en les històries de la literatura (encara tan masculistes). És evident que és a elles a qui devem l'interès dels *gender studies* per la nostra literatura i en mostra d'agraïment són abundantment citades per autores posteriors, que els reconeixen el deute i estan orgulloses d'estar-hi. Són Esther

Tusquets (1936), Cristina Peri Rossi (1941), Anna Maria Moix (1947), Carme Riera (1948) i Maria Mercè Marçal (1952-1998); i val la pena també mencionar les aportacions d'Inés Palou, Marta Pessarrodona, Assumpció Cantalozella, Olga Xirinacs i Josefa Cantijoch.

b) *Les filles (de 1992 al 2005): A la recerca de la identitat*

Jo mateixa, a l'article «Biblioteca lésbica», afirmava:

Lamentablemente, tras ese amanecer rotundo, la literatura de temática lésbica pareció ocultarse durante unos años cual Guadiana. No hay pues demasiados libros a los que hincar el diente en esos lustros, los ochenta y noventa, tan proteicos sin embargo a la hora de dar voz a las novelistas, que vivieron un momento de auge análogo a lo que a mediados del siglo xx se llamó en EE.UU. la nueva conciencia femenina [...] Lo cierto es que por aquel entonces, en lugar de gestarse una literatura de clara impronta lésbica que aprovechara el esplendor de la literatura femenina, se impuso la ambigüedad. ¿Por escapismo o por afán literario? (Cabré, 2010)

Però tota regla té les seves excepcions, i en aquest cas ho és clarament l'obra d'Isabel Franc (1955), amb o sense el pseudònim de Lola Van Guardia, sense oblidar l'aposta arriscada de Flavia Company (1963) ni a Olga Guirao (1956). La poesia, per la seva banda, investiga i construeix identitats bàsicament amb referències forasteres i influències dispars. Aquí podem citar a Concha García (1956), Mª Cinta Montagut (1946), Nora Albert, pseudònim d'Helena Alvarado (1947) i Encarna Sant-Celoni (1959), i en la narrativa vull també mencionar a la cineasta Marta Balletbò-Coll (1960).

c) *Les nètes (de 2005 en endavant): Sense embuts*

És de suposar que amb la nova llei que permet a les lesbianes formalitzar les seves parelles en igualtat de condicions que les dones heterosexuales, la seva visibilitat guanya terreny, fins al punt que la literatura juvenil s'interessa finalment per tractar la temàtica lésbica. El mateix succeeix amb les editorials dedicades al gènere, amb catàlegs cada cop més amplis que donen cabuda a noves veus. Neixen també premis literaris específics que donen oportunitats a autors i autores. Hi ha dones joves que comencen a publicar amb il·lusió i d'altres de no tan joves que inauguren les seves trajectòries, que potser estaven a l'espera de temps més propicis. Encara som a un moment de tebior, però algunes obres tenen força i auguren un avenir plural, airejat i literàriament solvent. Comencen a fer-se antologies perquè comença a haver-hi material per fer-les, així de clar. I sí, alguns noms cauran sens dubte pel camí, però això és inevitable i no privatiu del nostre àmbit d'estudi, oi? Trobem aquí a Jennifer Quiles (1968-2005), Anna Tortajada (1957), Thais Morales (1964), Isabel Prescolí (1967), Susana Hernández (1969), Lais Arcos (1971), Bel Olid (1977), Gemma Puig Masip (1979) i Sílvia Bel (1982). També esmentaré un parell de còmics, una novel·la gràfica, a una novel·lista madrilenya, a una poeta madrilenya i a qui això signa.

Cap al segle XXI

Fins 1992, més o menys

Estudiades fins a la sacietat (elles sí), les mares formen la biblioteca de capçalera de bona part de les lectores lesbianes nascudes entre 1950 i 1970. Demanar que generacions més recents les segueixin llegint potser sigui massa demanar, tot i que els camins dels lectors són inescrutables. Per ordre de publicació, els títols per els quals se les reconeix com a pioneres són aquests: d'Ana María Moix, *Julia* (1969); de Cristina Peri Rossi, *Lingüística general* (1979); de Carme Riera, *Te deix, amor, la mar com a penyora* (1975) i *Jo pos per testimoni les gavines* (1977); d'Esther Tusquets, *El mismo mar de todos los veranos* (1978), *El amor es un juego solitario* (1979) i *Varada tras el último naufragio* (1980); de Maria Mercè Marçal, *Terra de mai* (1982),² amb una aportació una mica més tardana d'Esther Tusquets, *Con la miel en los labios* (1997).

Escrits i publicats tots ells en l'àmbit de la Ciutat Comtal, un fenomen curiós potser encara no analitzat (mentre sí que ho ha estat i en abundància el dels escriptors de la *Gauche Divine*), Riera escriu els llibres citats en mallorquí i Marçal ho fa en el seu català de ponent, mentre Moix i Tusquets ho fan en castellà, i igualment la uruguaiana Peri Rossi. La peça amb què s'inaugura aquest període, *Julia*, és sens dubte un cas precoç, tant per la joventut de la autora, que quan la publica té poc més de vint anys, com per la temàtica tractada. Recordarem no obstant això que a la protagonista se li atribueix la malaltia mental de l'esquizofrènia. Només la seva autora, Ana Maria Moix, sap si la seva voluntat va ser justificar la *incorrecta* opció sexual davant una societat esclerotitzada o bé parapetar-se en la malaltia per simbolitzar la complexa recerca d'un mateix. Pel que fa als dos llibres de Carme Riera —que poden llegir-se independentment però que estan entrellaçats argumentalment, sent *Jo pos per testimoni les gavines* una resposta a *Te deix, amor, la mar com a penyora*—, en un desert de lesbianes ocultes per un fal·locentrisme general van suposar un corrent d'aire fresc comparable a la satisfacció de la primera dona negra que va poder seure a un autobús als Estats Units. *Julia* roman com una primera pedra, tot i que enfosquida per la visió negativa que es donava a la orientació sexual del personatge. Les narracions de Carme Riera tampoc poden presumir de final feliç però, tot i contenir de manera molt explícita el component del rebuig social envers les dones que estimen altres dones, sí s'esplaiaven amb intensitat lírica en escenes capaces de captivar a les lectores més assedegades de sensualitat femenina ni que fos en la presó del desig, és a dir des de la impossibilitat.

Amb aquest mestratge, Esther Tusquets va una mica més enllà, diríem que deixa que la cabellera del desig suri sobre l'aigua en tota la seva majestuositat; faig aquesta referència aquàtica perquè tant als dos llibres de Riera com a la seva trilogia del mar (així l'anomena la mateixa Tusquets) té una importància cabdal com a element simbòlic, per cert repetidament estudiat. S'ha parlat respecte a la seva narrativa primerenca (que després prendrà altres camins) de complicitat entre dones com a base sobre la que s'edifiquen les històries de desig, aquest cop saciat. Tenint com a context la burgesia catalana i les seves convencions hipòcrites, les històries que Tusquets desenvolupa en la ficció resulten revolives, tot i que segueixen els patrons heterossexuals, com ara la relació entre una dona madura interessant i una joveneta, llast innegable del que la narrativa lesbica més recent encara no s'ha alliberat. Tot i així, la seva trilogia va remoure consciències i potser van ser els llibres més regalats entre lesbianes en aquells darrers anys setanta, cosa perfectament lògica.

Quant a Cristina Peri Rossi, ja venia amb una mostra potent de la seva poesia sota el braç quan va arribar a Barcelona fugint de la repressió uruguaiana. Però va ser a *Lingüística general* on va estrenar-se amb poemes gairebé clarament lèsbics. És el cas del poema «Bitácora»: «No conoce el arte de la navegación/ quien no ha bogado en el vientre/ de una mujer, remado en ella,/ naufragado/ y sobrevivido en una de sus playas» (2005: 410). La seva abundant i proteica obra poètica posterior redundarà en l'expressió del desig amorós, amb la riquesa metafòrica que li és pròpia i amb la llibertat d'expressió que la caracteritza, donant lloc a poemes on la passió i la negociació de l'amor i el desamor desborden els límits establerts per les convencions. *Otra vez eros* (1994), *Diáspora* (2001), *Estrategias del deseo* (2004) són alguns dels seus llibres de poesia on reprèn el mateix punt de vista.

Encara en l'àmbit de la poesia, Maria Mercè Marçal, avui en dia considerada una de les grans veus de la literatura catalana, publica la *plaque* de sextines *Terra de mai* (1982), de clara inspiració lèsbica. Els versos que obren aquest petit estudi, que li pertanyen, demostren fins a quin punt no dissimula, no evita, no zigzagueja sinó tot el contrari. La rotunditat amb què expressa l'amor d'una dona envers l'altre, com capta l'impuls de l'atracció i la culminació eròtica, fan d'aquest llibre un abans i un després no ja a la poesia catalana sinó a la poesia de tot l'Estat Espanyol. Des de llavors és, per a moltes, Santa Maria-Mercè Marçal.

Fet aquest veloç repàs, afegir que dues de les autores inscrites en aquest calaix de mares, Peri Rossi i Marçal, després de donar grans alegries poètiques, ja als anys noranta ofereixen com a narradores obres que concerneixen i molt al nostre objecte d'estudi. Marçal irromp en la narrativa amb una novel·la esplèndida, *La passió segons Renée Vivien*, que va rebre el premi Carlemany el 1994. La novel·la, de complexa estructura, relata la peripecia vital de la poeta d'origen anglès i expressió francesa Pauline M. Tarn, que amb el pseudònim esmentat al títol va deixar una de les primeres mostres feaents de poesia lèsbica, amb una vida curta però intensa, en la que destaca la seva turmentada relació amb Nathalie Barney. Fent servir una composició polièdrica, la revisitació històrica de la poeta té el contrapunt d'una dona d'avui en dia, també lesbiana, que va en la seva recerca mitjançant una investigació històrica. Al mateix any arriba a les llibreries *Solitario de amor*, on Peri Rossi narra una passió amorosa i eròtica des de la impossibilitat de fusió absoluta amb el cos d'Aída, l'objecte de desig. Molt valorada per la crítica per haver jugat amb gran habilitat amb la indeterminació del sexe del/de la protagonista, no és una novel·la lèsbica però per a moltes lectores lesbianes va fer la funció davant un territori com estem veient força erm, i és per això que l'esmento. L'ocultació del sexe dels personatges serà un element que reprendrà Flavia Company amb resultats notables. Així mateix, abans de que s'acabi el segle Tusquets tornarà amb força a incidir en la temàtica sàfica a la novel·la ja citada *Con la miel en los labios*, molt en la línia de la trilogia anterior.

El mateix 1997, Peri Rossi, al recull de contes *Desastres íntimos*, aquesta vegada sense cap subterfugi, hi publica dos contes on clarament apareixen lesbianes que exerceixen com a tals. Em refereixo a «El testigo» (la història d'un noi la mare del qual té relacions amb dones), i «La semana más maravillosa de nuestros días» (el relat d'una intensa relació amorosa lèsbica ambientada a la suite d'un hotel de Nova York), ambdós recollits posteriorment als seus *Cuentos reunidos* (2007).

Sobre Tusquets, Riera i Peri Rossi tracten un parell d'estudis recents que no vull deixar de banda. *La salida del armario* (2005), d'Inmaculada Pertusa Seva, on s'analitzen les representacions de personatges lesbians que es forcen a sortir de l'armari a les seves obres.

I «Soy lesbiana, soy hermosa. Formulaciones de la sexualidad lesbiana en textos de escritoras hispánicas», de María Jesús Fariña Busto (2006).

Tampoc puc però deixar de mencionar una novel·la contemporània d'alguns dels títols que acabo de tractar. M'estic referint a *Carne apaleada*, de la lleidatana Inés Palou, autora de vida difícil i infausta mort. Novel·la publicada el 1975 que és al temps testimoni cru de les presons franquistes, que la mateixa autora va patir, i història d'un amor prohibit amb una jove companya de la presó, que complia condemna per haver assassinat a la seva amant madura. Publicada per l'editorial planeta amb cert èxit de públic, va ser portada al cine poc després del suïcidi de l'autora i no deixa de ser una excepció en uns anys d'històries d'amor exclusivament heterosexuales.

I a continuació, per no deixar tan sola a Maria Mercè Marçal com a cultivadora de la temàtica lèsbica en llengua catalana en aquest període, citaré quatre peces literàries on aquesta hi apareix de manera més o menys velada, tot i que ni de bon tros tenen la significació de *La passió segons Renée Vivien*.

De Marta Pessarrodona esmentaré el conte «La búsqueda de Elizabeth», que relata una sortida de l'armari al Londres dels anys 70. És inclòs a *Doce relatos de mujeres*, volum coordinat per Ymelda Naranjo, antologia reeditada el 1998 per Ollero i Ramos i que també s'inclou al volum col·lectiu *Un deseo propio. Antología de escritoras españolas contemporáneas* (2009). Així mateix Lina, la protagonista de *Sauló* (1984), d'Assumpció Cantalozella, rebutja tenir relacions amb homes. I de la mateixa manera poden trobar-se uns lligams emocionals molt íntims entre Alberta i Roser a *Zona marítima* (1986), d'Olga Xirinacs, com també és força ambigua l'amistat entre les dues protagonistes de la novel·la breu de Josefa Contijoch *La dona liquidada* (1990).

A partir de 1992: Narrar el fet lèsbic

De les filles, segurament Isabel Franc és ara per ara la més *mimada* per les lectores perquè va suposar una glopada d'aire fresc que feia molta falta. Gairebé absent fins ara a la literatura lèsbica, hi va irrompre per quedar-s'hi. El 1992 Franc va quedar finalista del prestigiós premi de literatura eròtica La Sonrisa Vertical, sembla ser que després d'un debat *mogudet*, amb la novel·la *Entre todas las mujeres*, una revisitació humorística des de la perspectiva lèsbica de la primera aparició de la verge de Lourdes, tot un repte i tot un atreviment. Començava bé perquè començava amb arrests, sense autocensura. Franc és una autora que a partir d'aquesta data donarà grans alegries treballant amb afany en la temàtica lèsbica i contribuint d'una manera notable a la representació positiva de personatges lèsbics, així com a la visibilització de les lesbianes en general. Ho farà amb una saga novel·lística escrita íntegrament en desinència femenina, també anomenada «culebrón lésbico por entregas» i que signa amb el pseudònim humorístic de Lola Van Guardia. Està formada pels següents títols: *Con pedigree* (1997), *Plumas de doble filo* (1999) i *La mansión de las tribadas* (2001). A la trilogia es va afegir *No me llames cariño* (2004), en una línia molt afí i amb un personatge-pont amb els títols anteriors.

Potser el gran encert d'aquesta saga, a més del boicot descarat al patriarcat, sigui la dissipació dels estereotips lèsbics en un cúmul de personatges variadíssims. Així ho fa constar Elina Norandi:

Aquí, pues, no se muestran estereotipos de lesbianas, la diversidad es absoluta, las hay pertenecientes a todos los estatus sociales, que se dedican a todas las profesiones, las activis-

tas, las heroínas y las villanas, las que se casan y las que no, las que desean ser madres y las que jamás se lo plantean... tal como sucede en la realidad, demostrando que las preferencias sexuales y las elecciones emocionales no tienen por qué determinar la vida de una mujer. (2009: 126)

Constitueixen una proposta única en la feminització del llenguatge (tota una troballa) i podem emmarcar-les amb tota fiabilitat dins la literatura d'humor. Novel·les sumament enginyoses i divertidíssimes, no van trigar en captivar a lectores nacionals i estrangeres i van posar de manifest l'existència d'un col·lectiu de dones que deia sí a una literatura feta com un vestit a mida. Quin canvi de registre respecte a la trilogia d'Esther Tusquets! És evident que van servir de font d'inspiració a altres autores ansioses per construir personatges lèsbics.

Com una mena de transició cap al rescat del seu nom real, *No me llames cariño* anava signada amb aquest i amb el nom inventat. Anunciava un nou enfocament en la seva trajectòria, que es va veure confirmat amb la publicació de *Las razones de Jo* (2005), una versió adulterada de *Mujercitas*, el clàssic de Louise May Alcott, on la germana afeccionada a l'escriptura, i també la menys femenina (*sic*), explica el que no va explicar mai però que moltes lectores a la recerca d'un mirall van voler veure.

Quant a Flavia Company, argentina instal·lada des de nena a Catalunya, en segueixo la feina amb interès des dels seus començaments i no para de sorprendre'm: aquesta noia no deixa de donar-li voltes a les possibilitats de la literatura, em dic. A més d'haver començat a publicar molt jove i d'escriure tant en castellà com en català, Flavia Company és una autora prolífica. No ve al cas mencionar la seva extensa obra, però sí aquells títols que ens afecten.³ Sense contar la seva obra iniciàtica, *Querida Nélida* (1988), un innegable cas de lesbianisme ambigu, bàsicament estem parlant de les novel·les *Dame placer* (1999) i *Melalcor* (2000). Considerades per la mateixa autora com «novel·les d'interior», es tracta de novel·les textualment agosarades, que fugen dels models decimonònics encara regnants. Per afegir-hi més risc, a *Melalcor* per exemple, desconeixem en tot moment el sexe de la veu que ens parla, per la qual cosa desconeixem també les seves inclinacions sexuals. No contenta amb això, Company fila encara més prim i fa que Mel, el destinatari de l'enamoramant, sigui també d'identitat dubtosa. Tot un repte narratiu. Per la seva part, *Dame placer* té una riquesa interpretativa tal que em veig incapaç de fer-ne aquí cinc cèntims. Amb molta solvència s'ha ocupat de la seva anàlisi Inmaculada Pertusa (2008).

Terriblement estimulants resulten també el joc d'anades i vingudes proposat al relat «La carta perduda de Andrea Mayo», publicat a l'antologia coordinada per Laura Freixas *Cuentos de amigas* (2009), i que Meri Torras analitza a «Materias sex/textuales. Deseo, cuerpo y escritura en la obra narrativa de Flavia Company» (2009). Afegirem al cultiu de la qüestió lèsbica que fa Company tres dels relats inclosos al volum *Con la soga el cuello* (2009). N'hi ha un consagrat a una parella de dones grans que envelleixen juntes entre estretors econòmiques («Una vida en común»), i un altre que gira al voltant d'una lesbiana cràpula, («Rodajas de limón») on podem entreveure un velat retrat de l'endogàmia que pateixen els ambients lèsbics, segurament com la pateixen tots els ambients tancats. Però potser el que guanya la partida, en el tema que ens ocupa, per ser capaç de tirar per terra tota la ambigüitat de què altres obres seves fan gala, i que demostra que en Company el joc d'ombres i identitats polièdriques és fruit de la voluntat més radical i no de cap apocament, és el breu relat «El pelo». Ja podeu imaginar a quina zona de l'anatomia femenina pertany.

Deia més amunt que no podem oblidar a la barcelonina Olga Guirao, de formació jurídica però consagrada a la literatura des de que el 1992 va publicar la seva primera novel·la, *Mi querido Sebastián*, on tractava a fons el tema de l'homosexualitat, tot i que en aquest cas masculina; una operació de projecció o transvasament que ja han fet altres autores tan significatives com Marguerite Yourcenar, que la va posar en pràctica a *Alexis o el tractat de l'inútil combat* i també a la celebradíssima *Memòries d'Adriano*, un fenomen que crec valdria la pena estudiar amb deteniment i que no té correspondència en escriptors de filiació gai, per els quals el lesbianisme com a matèria literària directament no existeix. Amb una molt bona recepció crítica, aquest títol va suposar per a Guirao un exordi d'alt nivell, que no ha fet més que confirmar-se amb les seves altres tres novel·les publicades a dia d'avui. D'entre elles, *Carta con diez años de retraso* (2002), on el tema del lesbianisme apareix descarnadament en un intercanvi de mails entre dos corresponsals que han compartit una amant i que té per objectiu despullar dues soledats, una de les quals pertany a Levita Boser, lesbiana ferida que busca en el seu interlocutor la comprensió que creu no haver trobat en altres. En aquesta proposta, el format epistolar aporta una nova dimensió de la qual la literatura de temàtica sàfica està molt necessitada. Recordar també que Guirao va participar amb el relat «Igual que una mujer vieja y desnuda» al volum col·lectiu *Otras voces* i que no amaga el seu interès per plasmar la identitat lèsbica.

Pel que fa a Marta Balletbò-Coll, l'única cineasta catalana que ha tractat descaradament el món lèsbic a les seves pel·lícules, ja des de la iniciàtica *Costa Brava* (1995), va escriure, juntament amb Ana Simón Cerezo, la novel·la *Hotel Kempinsky* (2002), que amb anterioritat va veure per primera vegada la llum en català. Una executiva californiana que treballa per a una distribuïdora de cine i la propietària d'una sala d'art i assaig de Barcelona coincideixen a un vol cap a Berlín: dues vides, dos móns i una trobada inesperada. Crec que una cineasta tan compromesa amb la realitat de les lesbianes i en la seva representació (per a mostra la seva pel·lícula més recent, *Sévigné*, del 2004), bé mereixia un apunt en aquest repàs de contribucions a la causa.

A partir de 1992: Va de poetes

Que comercialment la prosa ha desplaçat d'una manera radical a la poesia és una evidència, però també que precisament per aquesta raó aquesta darrera gaudeix d'una llibertat que la prosa, contaminada per elements aliens als pròpiament literaris, no posseeix. També és clar que la construcció de la identitat mitjançant el llenguatge poètic té una força que no té en altres gèneres, ni tan sols en l'autobiogràfic. Si a la narrativa dels noranta i de començaments del segle XXI la dona reflecteix els guanys socials que va obtenint, igualment són anys crucials en el desenvolupament de la veu poètica femenina, que està molt lluny de ser tímida o poruga i que creix poema a poema, vers a vers.

He destacat en aquest calaix quatre poetes: dues escriuen en català i altres dues en castellà. D'entre les esmentades, Concha García, cordovesa resident a Barcelona, és qui més obra atresora i qui més ressò ha aconseguit, fins a arribar a ser objecte d'estudi als departaments universitaris que s'ocupen del fenomen de gènere o *queer* (no els col·loco com a sinònims sinó com a camps d'estudi afins).

Concha García és una poeta que fa servir l'atomització com a estil, com ella mateixa confessa perquè fa poemes tal com sorgeixen els pensaments, amb frases escapçades o fins i tot sense ordre sintàctic. Com afirma María Castrejón (2009: 85), per una banda

la simbologia lèsbica és evident en tota la seva obra i per una altra és feminista en tant que intenta trencar amb la societat patriarcal en què vam ser educades per altres dones (Castrejón, 2009: 87). Si prenem per exemple el seu poemari *Lo de ella* (2003), hi ha qui parla de desdoblament i hi ha qui parla de lesbianisme; no són però opcions antagòniques sinó complementàries, i així llegeixo jo els poemes que formen el llibre, doncs l'evidència és, sigui com sigui, que hi ha una feminitat que camina cap a una altra feminitat i que la interpel·la. A *Desdén* el cos del desig no té marca de gènere però sí té forma: «la nota baixa del saxo, el mayestático/ perfume de un escote oval» (García, 1990: 60). No és exactament narrativa sinó més aviat prosa poètica el material amb que està construït *Mi amor.doc*, publicat el 2001 per Plaza & Janés en una col·lecció dirigida per Ana Maria Moix, i que ara es pot trobar a Egales (2009). Un relat d'homoerotisme que ja des del títol vol ser *contemporani* i que té la particularitat d'estar escrit des d'un jo narrador escindit que es deixa portar per les paraules, que són aquí molt afins a les de la seva poesia. Una proposta diferent i literàriament molt més desafiadora que altres concepcions narratives molt més a l'ús, i on podem advertir amb facilitat que l'erotisme adopta ritmes, freqüències i paraules radicalment allunyades de la masculinitat.

En uns altres paràmetres es mou la madrilenya, però barcelonina d'adopció, Mª Cinta Montagut, més influenciada potser per les poètiques amoroses de la generació del 27, inclosa l'herència cernudiana, i amb una poesia més propera a les cadències del vers lliure de sintaxi tradicional. Clarament lèsbic arran de les figures i els símbols emprats és el seu poemari *Par* (1993). També en les seves composicions el destinatari/ la destinatària del desig i la voluptuositat s'amaga de vegades fugisser/ fugissera. Potser perquè la tan emprada paraula *cos* (per altra banda tan gildebiedmiana) permet designar formes sense forma i cossos sense cos. És el que succeeix a *Teoría del silencio* (1997) i també a *El tránsito del día* (2001).

Alguns exemples més de poesia d'inspiració lèsbica trobaríem en aquest tall cronològic, però en castellà. En català anem força curts. Dos casos que crec han de ser aquí són els d'Encarna Sant-Celoni i Nora Albert. Nora Albert, catedràtica de llengua i literatura catalanes instal·lada a Eivissa, va començar a publicar tard. El 2004 va guanyar el III Premi Lambda de poesia destinat a poemaris de temàtica gai i lèsbica amb *Mots i brases* (2004). Poemes consagrats a les relacions amoroses i a les seves trobades fulgurants, amb figures metafòriques de gran intensitat i carnalitat, on els colors baleàrics, així com la simbologia marina i marinera, semblen tenir una presència notable.

De les Balears a València i aterrem a l'escriptura d'Encarna Sant-Celoni, narradora i poeta coneguda per haver estat l'antòloga del volum *Eròtiques i despentinades. Un recorregut de cent anys per la poesia catalana amb veu de dona* (2008), sent veritablement l'erotisme una de les característiques innegables de la seva poètica. Oriünda de Tavernes de la Vallidigna (La Safor), la presència sàfica en la seva obra és fàcil de rastrejar si ens atenim a la ponència-lectura que va fer el 19 de novembre de 2009 a la Biblioteca Bonne-maison de Barcelona, al cicle organitzat per Mujeres y Letras sota el títol «Dones, identitats i poesia». Allà va admetre que la novel·la *Siamangorina* (1986), el viatge interior i també real d'una ex mestressa de cortesanes a la costa llevantina durant l'Imperi Romà, era sens dubte clarament lèsbica. I el mateix servia pel poemari *Sènia de petits vicis* (1989). Per què admetre la seva filiació lèsbica, es preguntava ella mateixa en la ponència citada? Sincerament perquè autocensurar-se i fer desaparèixer la seva marca d'identitat, quan es cultiva sobretot la poesia amorosa, no té gaire sentit.

De 2005 en endavant: Ara sí, antologies

Si alguna cosa caracteritza aquesta nova etapa, en què els assoliments socials puguen l'autoestima al col·lectiu lèsbic i conviden a una sortida de l'armari general, a banda dels nous estudis que com he dit anteriorment són pocs però il·luminadors, són les antologies, que abans brillaven per la seva absència simplement perquè no hi havia material susceptible de ser antologat. S'ha de dir que les antologies serveixen també com a guia d'autores, com a pistes bibliogràfiques per a les lectores, i que en aquest sentit són molt útils i profitoses. La pionera va ser *Otras voces* (2002), recull de nou històries que tenen com a nexa comú *el vici nefand*. La identitat lèsbica, les relacions sexuals i la maternitat d'una parella de dones són alguns dels aspectes tractats des d'estils variats i amb diferents propostes literàries. Anys a venir, va resultar enriquidora la proposta d'antologia de textos nostres i procedents d'Hispanoamèrica que va editar Minerva Salado a *Las dos orillas. Voces en la narrativa lésbica* (2008), establint un pont que si s'aprofita bé pot generar sinèrgies i resultar molt fèrtil.

L'any següent una prestigiosa editorial generalista, en aquell moment dirigida per Ana Maria Moix –a qui tenim molt per agrair no només com a escriptora sinó també com a editora–, ens fa un regal i edita *Un deseo propio. Antología de escritoras españolas contemporáneas* (2009). En aquest volum es reuneixen per primera vegada –atenció, per primera vegada!– els relats lèsbics més representatius d'escriptores considerades canòniques en les nostres literatures, catalana i espanyola, i se'ls afegeixen, en un esforç de continuïtat, contes d'escriptores més recents de les literatures lesbianes espanyola i catalana. Sumen un total de catorze relats protagonitzats per l'amor entre dones. Finalment, afegir que 2009 va tornar a ser generós i ens va portar un petit caramel: l'antologia de relats eròtics *Las chicas con las chicas*, on es van donar cita autores de generacions i procedències dispars com Cristina Peri Rossi, Concha García, Beatriz Gimeno, María Castrejón, Libertad Morán o qui això signa. L'espectre de propostes és tan variat, que resultaria difícil copsar una voluntat general, tot i que és fàcil entreveure en els contes antologats una voluntat d'acceptació i normalització del fet lèsbic. Sí que he de dir que en el meu conte, que dóna títol al volum, vaig escollir amb tota la intenció del món dues protagonistes joves (en concret hostesses de vol), sense problemes d'acceptació, que vivien com a parella sota el mateix sostre i estaven sexualment força alliberades... Tot això en un intent per mostrar una cara amable del lesbianisme, que altres autores del volum van també coincidir en voler reflectir.

De 2005 en endavant: Va de còmic

Sens dubte flairant els renovats aires de bonança que s'auguraven per als col·lectius *de sexualitat minoritària*, l'any de gràcia de 2005, juntament amb la dibuixant Elena Guardia, vam publicar sota el pseudònim de ElenapuntoG el primer còmic de temàtica lèsbica de l'Estat Espanyol, *The Lola's World*, que narrava en vinyetes plenes d'humor instants de la vida d'una lesbiana, Lola, rebel i en lluita permanent amb ella mateixa i amb el seu entorn, *protestona*, una mica promiscua i en qualsevol cas hilarant. Lola abocava frases com «Si tu novia no te entiende, cambia de novia» o «La peor enemiga de un hombre heterosexual es una lesbiana que esté de buen ver», però també es preocupava per la inflació, la bombolla immobiliària o la immigració. El títol del pròleg que vaig escriure per a l'ocasió va ser, precisament, «Sense embuts», que crec pot descriure l'actitud de la generació de les nètes.

L'any següent arribava a les llibreries un altra aportació al mateix gènere, *Salidas de emergencia* (2006), de la mà de Gema Arquero i Rosa Navarro, on un grup de joves lesbianes comparteixen amistat i vivències amb desimboltura i una estètica molt contemporània. És de suposar que ambdós còmics anaven a la recerca d'un públic que consideràvem que existia i demanava productes com aquests. No sé quin va ser l'èxit de vendes de les noies de *Salidas de emergencias*, però sí puc afirmar que ni el seu llibre ni el nostre va sortir de l'àmbit gai i lèsbic i que aconseguir col·locar-lo a alguna llibreria generalista va ser tot un repte. Sí que diré, en el seu descàrrec, que tant els crítics dedicats als estudis *queer* com les institucions dedicades a estimular les activitats relacionades amb les dones, van mostrar-se molt encuriosits, la qual cosa va donar lloc a ponències i conferències vàries per part nostra, amb el que això suposa de reflexió sobre la feina feta. Havíem omplert un forat i cobert una necessitat, això era evident. Però, en realitat, a la tenacitat d'autores i editors, i al recolzament d'un petit i entregat nucli de lectors/es devem que aquests dos còmics tinguessin segones parts: *The Lola's World 2* va aparèixer el 2006 al mateix segell i *Salidas de emergencia-Bollería fina* va fer-ho a Defacto Ediciones el 2007. I el català, no mereix també la seva píndola d'humor lèsbic en vinyetes? Elena Guàrdia i jo vam pensar que sí i el 2007 vam publicar en la llengua d'Ausiàs March, a Llibres de l'Índex, un recull dels nostres dos primers llibrets. A la portada, Lola llua una barretina i uns bigotis dalinians. Com si sentissin ploure: ningú ens va cridar, ningú fora del públic fidel va mostrar cap interès excepte l'ajuntament de Sabadell, que ens va encarregar el calendari del 2010, on vam tractar temes com el sostre de vidre, la conciliació, el sexisme en el llenguatge i deu temes més. Amb la nostra proposta lèsbica-humorística volíem fer alguna cosa més que entretenir, és evident. A la ponència que vam fer als *Diálogos gays, lebianos, queer en torno al cómic*, coordinats per Rafael M. Mérida i Julián Acebrón, que van celebrar-se a Lleida a la primavera del 2007, afirmàvem: «És la nostra una perspectiva de gènere? Quin remei! No pensem renunciar al que som: és més, estem encantades de ser-ho i de poder plasmar-ho en vinyetes d'humor» (Cabré, 2009: 204).

Continuant en el registre de l'humor, mètode emprat des dels començaments de la humanitat per fer empassar pedres de difícil digestió (com deia Plató, moltes vegades va ajudar una broma allà on la serietat acostumava a oposar resistència), en aquests darrers anys Isabel Franc ha seguit donant guerra, i més que en donarà. No només va publicar *Cuentos y fábulas de Lola Van Guardia* (2008), que al mateix temps rebenta faules clàssiques i fa miques rancis estereotips, sinó que va fer una esplèndida incursió en la novel·la gràfica, juntament amb la dibuixant Susanna Martín. *Alicia en un món real* (2010) parteix de la dolorosa experiència del càncer de mama per narrar les vicissituds d'una dona lesbiana i es serveix de la autoironia per desdramatitzar i superar el dificultós tràngol. Editada tant en castellà com en català, aquesta novel·la gràfica sí que va gaudir d'un ressò notable més enllà del circuit tancat on podia haver-se quedat. Em permeto atribuir a dos factors aquest ressò fora de les fronteres lèsbiques: per una banda la temàtica clarament extensible a tota la població femenina (sigui quina sigui la seva opció sexual) i l'editorial, destinada a la difusió del còmic, reconeguda i, com a tal, amb bona recepció a les grans superfícies, cosa que no succeeix amb les editorials GLTB.

Feta aquesta incursió en un gènere que fins ara no havia cultivat, tornarà Isabel Franc-Lola Van Guardia a obsequiar-nos amb les peripècies de les seves criatures? És probable; lectores no li faltaran, doncs la trilogia i la seva continuació han tingut com ja he dit molt bona acollida. Mentrestant, per anar fent boca i sense moure'ns del camp dels llibres il·lustrats, tenim al nostre abast *Las Lolas de Van Guardia* (2008), un *trivia* on es recor-

den moments i personatges que faran les delícies de les lectores fidels a aquesta saga rigorosament femenina.

De 2005 en endavant: Una excepció

2005 és també la data de la prematura mort d'una altra cultivadora del lesbianisme literari i l'humor en sana connivència, la periodista i activista lesbiana Jennifer Quiles (Londres, 1968). Malauradament desapareguda quan començava a gestar les seves primeres obres, vaig tenir la oportunitat de conèixer-la quan ambdues teníem si fa no fa vint anys i desbordava simpatia. La seva obra és deutora del seu caràcter i, encara que reduïda, ja li correspon de ple dret un lloc a les antologies; ni que sigui pel seu caràcter dissident en tant que cultivadora de la temàtica lèsbica des d'un punt de vista trencador: la novel·la de l'oest, per sorprenent que pugui semblar.

Després de publicar al 2002 *Más que amigas*, ni més ni menys que el primer manual d'autoajuda per a dones lesbianes i bisexuals editat a l'Estat Espanyol, no va tenir gaire temps de treure a la llum més que escrits dispersos. Amb caràcter pòstum va aparèixer la novel·la a la que he fet esment, *Rápida infernal* (2006), una trepidant història situada al Lluçanès on unes explosives *cow girls* –l'angelical Annabel Sweetheart, la índia rossa Cabellera de Trigo, les pistoleress Lena Darkness i Lucy Fer...– passegen els seus encants entre tirotejos i enamoraments, un guisat assaonat amb unes bones dosis d'enginy i fantasia hilarant. És una llàstima que la història quedés inacabada; per completar-la, el volum afegeix uns contes de la mateixa autora on queda clar que el tabú del sexe no és precisament una de les seves preocupacions, ans el contrari.

De 2005 en endavant: Narratives disperses

Deia que tant Egales com Odisea aposten per nous valors i en la mesura del possible els fidelitzen al seu segell. Entre aquests noms, he destacat sis catalanes per la seva continuïtat i el seu nivell més que digne. I és que, siguem clars, d'altres no donen la talla literària per ser en aquest text. Cal esmentar que el fet que Egales sigui fruit d'una coedició que es fa entre Madrid i Barcelona facilita l'arribada al catàleg d'autores d'aquí.

La sabadellenca Anna Tortajada (1957) ha cultivat molts gèneres literaris, des de la novel·la juvenil fins la novel·la de viatge, passant per la novel·la històrica i el que ella anomena la novel·la de denúncia, amb títols que han obtingut força ressò mediàtic com el cas de *Filles de la sorra*, on explica la vida difícil de les dones saharauis. Fa no gaire va estrenar-se en la temàtica que ens ocupa, publicant *La meva diable porta xanques* (2008), la història d'iniciació de tres amigues al final del Batxillerat, que no va trigar a ser traduïda al castellà de la mà d'Egales. Una franja d'edat, aquesta tractada per Tortajada, que és de vegades on es determina la inclinació sexual d'una persona, de manera que amenitat apart, pot ser una novel·la de gran utilitat per a posar a l'abast de joves noies en procés de formació identitària.

Thais Morales (Barcelona, 1964) és periodista i està especialitzada en història del lesbianisme. Ja hem esmentat que va inaugurar el segell Ellas Editorial. La novel·laafortunada es titula *Efecto retrovisor* (2005) i la seva protagonista és Mara Palès, vora la trentena i víctima d'un fracàs sentimental que la portarà a engegar un procés de canvi radical. Posteriorment ha publicat una novel·la en la meua opinió més ambiciosa, *Una aparició inesperada* (2009). Atrapada entre la llibertat i el compromís, la protagonista, Tarsila, fuig

d'una *nòvia* que té ganes de tastar les mels de la convivència, que a ella li fan moltíssima por, i comença un periple ple de sorpreses i retrobaments, al ritme de les aparicions inaudites de Nathalie Barney, l'Amazona, reina del París de la Rive Gauche i, com ja sabem, present també a la novel·la de Maria Mercè Marçal. Morales sembla tenir les idees clares i escriu amb ductilitat i convicció, en un intent perquè cada un dels seus llibres tingui valor literari i no només com a distracció o testimoni.

D'Isabel Prescolí (Sant Vicenç dels Horts, 1967) ja hem dit que va guanyar el I Premi de Narrativa Lesbiana d'Ellas Editorial. Ho va fer amb la novel·la *Los estigmas de Eva* (2005), ambientada a la muntanya de Montserrat i on una psiquiatra investiga el cas d'una pacient seva fins a no poder sostraurer's a l'enamorament. Altres novel·les seves són *El Perfume de Walkyria* (2007) i *Mi exaltada siciliana* (2007). Els tres títols citats configuren un cicle narratiu que es tanca amb *Liszt tuvo la culpa* (2009). Un llenguatge elaborat i la tendència a la discursivitat caracteritzen la seva producció.

Per a ser sincers, no crec que la *chic lit* estigui entre les lectures preferides de les lesbianes que es busquen en els miralls que són els llibres, ni crec que els agradin en excés les novel·les ambientades a la guerra civil, on no hi ha ni rastre de personatges amb la seva identitat sexual. També és possible que algunes estiguin una mica fartes de tanta novel·leta rosa, on el més emocionant no deixa de ser un bon orgasme, de manera que potser la novel·la negra sigui un pla suggerent per a les tardes d'hivern. Algunes lectores ja gaudeixen, en traducció, de les peripècies de la detectiu lesbiana Micky Knight escrites per J.M. Redmann i també publicades per Egales. Una aportació a aquest gènere l'ha fet la barcelonina Susana Hernández (1969). Després de la seva novel·la *La puta que leía a Jack Kerouac* (2007), una història de supervivència, ha vist editada *Curvas peligrosas* (2010), on el tàndem format per la subinspectora Rebeca Santana i la inspectora Miriam Vázquez investiguen l'aparició d'un cadàver en un contenidor dels voltants del Parc d'Atraccions del Tibidabo. Àgil, amè i amb possibilitat de futur. Tant de bo el gènere negre amb toc lèsbic sigui més conreat en el futur per aquest col·lectiu o per algú de fora amb ganes de servir-se del lesbianisme com a ingredient, doncs pot permetre subvertir moltes convencions i resultaria molt útil a la maduració de la temàtica que aquí tractem.

Per la seva part, Lais Arcos (Barcelona, 1971), resident a França, va publicar la seva primera novel·la, *72 horas* (2004), una història d'intriga ambientada a la capital francesa, on l'amor i la mort es superposen i el desentrellament d'un homicidi serveix de marc a les tensions i distensions entre dues dones que van viure de prop el luctuós fet. La va seguir la novel·la *Dame unos años* (2005) i posteriorment l'autora també va fer una incursió a la poesia amb *Ouroboros o la espiral del amor* (2006). Sobre *Dame unos años*, reflexió sobre els límits de l'amor, María Castrejón escriu en el darrer capítol del seu assaig, construït com una mena de guia de les autores de més recent aparició:

Distintos personajes encarnan diferentes tabús (el incesto, la diferencia de edad, la lucha por un amor no correspondido) que se convierten en preguntas, de no fácil respuesta, para el lector y que nos demuestran que las relaciones y los deseos son tantos como los individuos que los encarnan. Toda una lección de relatividad que, como veremos, es un punto común en la mayoría de las autoras jóvenes. (2008: 245)

Veurem què ens depararan en el futur aquestes narradores esquemàticament revisades i d'altres més.

Per acabar aquesta secció vull fer esment de l'autora de l'assaig *Heroïnes postmodernes: models literaris contra l'universal masculí*, la mataronina Bel Olid. Traductora i professora de llengua a la universitat, acaba de rebre el premi Documenta 2011 per la seva primera novel·la, *Una terra solitària* (2011), una història de tres dones de tres generacions diferents que arrenca amb una àvia andalusa que emigra al Maresme i disseciona la recerca de la identitat sexual, al temps que tracta les relacions lèsbiques amb total naturalitat. Que aquesta novel·la circuli fora dels circuits exclusivament lèsbics pot ser considerat un avenç generacional significatiu i obre noves perspectives.

De 2005 en endavant: El joc de fer versos

O als ambients poètics les lesbianes hi són absents o els camins de la poesia feta per lesbianes parlen llenguatges aliens a la temàtica lèsbica. Tanta sequera no sembla normal, em dic a mi mateixa. Petites col·leccions de recent aparició donen recer a poètiques ben disperses; segells ja consolidats segueixen la seva immarcescible tasca, però del lesbianisme en poesia ni rastre. O el *tu* indeterminat és el rei del segle XXI i les poetes lesbianes se'n serveixen com si d'una imposició divina es tractés, o les poetes lesbianes no necessiten expressar el seu desig o els camins per els quals ho fan disten molt de la claredat d'un Neruda, poso per cas.

L'èsbós (2010), de la poeta Sílvia Bel, que vaig prologar, és doncs una *rara avis* digne d'encomi. Un poemari valent, espontani però treballat i mesurat, de versos sonors, amb jocs de paraules realment ben trobats, ironia fina i desamor construït a base de fets quotidians. Emulant Pere Quart, d'aquesta poeta vaig escriure que és «insoluble en qualsevol aigua acadèmica, desavinguda amb qualsevol mètode, escola, isme o tendència estètica o ideològica» (Bel, 2010: 14); també vaig dir que tenint com a precedent els poemes de *Terra de mai* de la Marçal, aquest era potser «un dels primers poemaris descaradament lèsbics de la literatura catalana» (Bel, 2010: 13).

«A 11 S», poema encapçalat amb aquest versos de Cristina Peri Rossi (a qui en un altre poema anomena tieta adoptiva), «El once de septiembre del dos mil uno/ mientras las Torres Gemelas caían/ yo estaba haciendo el amor», Bel escriu: «L'11 de setembre del 2001/ mentre queien les Twin Towers/ jo també estava fent l'amor» (Bel, 2010: 57).

Cita mitjançant, al mateix temps que ensenya les cartes de la seva filiació literària, la seva claredat és una mostra de que no té res que amagar i que la seva poesia es tradueix en testament vital, que el jo poètic desvetllarà poema a poema, vers a vers. Assenyalar que en el seus poemes el tu interlocutor també té sexe i identitat: «No m'agrada prohibitiva,/ Ocupada, inaccessible./ No m'agrada el teu nom/ Quan és només un punt vermell» (Bel, 2010: 35).

Bel cita a Peri Rossi i aquesta obra amb les seves paraules en forma de pròleg *Gran amor*, el meu primer llibre de poemes i també el primer llibre de poesia escrit per una dona que publica Egales en col·laboració amb l'Editorial Desatada. Per pudor no goso més que resumir-lo en les paraules de la prologuista: «*Gran amor* es un compendio de todas las respuestas posibles, en prosa poética, en verso, en aforismos; el amor como tortura, como embelesamiento, como fascinación, como perseguido y perseguida. Pero tiene la virtud de depositar el amor en un cuerpo, y en un cuerpo femenino» (Cabré, 2011: 10).

Però no vull acabar aquest apunt poètic sense referir-me a un altre llibre de poemes acabat de publicar en la mateixa col·lecció que el meu, atès que l'autora ha estat citada en aquestes pàgines, i crec que mereix una menció tot i no pertànyer a l'àmbit català:

Volveré mucho más tarde de las doce, de María Castrejón (2011), experta en el que ella mateixa denomina *transgènere literari* i que ja coneixiem com a autora de la primera guia de la narrativa lèsbica. Castrejón ha articular un poemari original i amb una loquacitat infreqüent, al que ha posat pròleg la poeta Concha García, autora estudiada per Castrejón al volum col·lectiu d'Elina Norandi.

De 2005 en endavant: Una pinzellada de literatura juvenil

Hi ha propostes lèsbiques en narrativa destinada al públic encara no adult? Interessa furnir a les escoles de material d'aquestes característiques per tal de fer més entenedor el ventall d'opcions sexuals? Tot i que sóc molt escèptica respecte a l'actual sistema educatiu, que penso no forma encara ciutadanes i ciutadans amb els valors que aquests haurien de tenir, hi ha petites mostres que volen ser exemple de normalitat en el maremàgnum de títols destinats al públic jove que segueixen sense cap escrúpol el model androcèntric. És el cas d'un dels personatges secundaris de *El diari vermell de la Carlota* (2004), de Gemma Lienas, en concret de la mare d'un amic de la protagonista, que viu amb la seva parella també dona. Però acostumen a ser presències no gaire significatives, tot s'ha de dir. Per això em va alegrar la publicació de *Em dic Laia* (2010), de Gemma Puig Masip, una lectura més que optimista de les relacions entre noies personificada en dues joventes, una d'elles encara adolescent, que viuen la seva història en el context urbà d'una Barcelona rabiosament actual i amb tots els elements que eren d'esperar (por, desconfiança inicial, l'actitud dubitativa de la primera joventut...), però sense cap càrrega feixuga ni obscurantista. La literatura juvenil no obria amb aquest títol cap porta, doncs ja tenia alguns precedents com ara *A l'altra banda del mirall* (2003), de Jordi Sierra i Fabra, però venia a afegir una nova dosi de respecte, sempre tan necessari, envers la diversitat sexual.

Conclusions inconcluses

A hores d'ara, no tenim ni la més remota idea de per on aniran els trets: si en aquest temps d'especialització la literatura lèsbica sortirà reforçada i guanyarà autors i lectors, o si, ans el contrari, es desfarà en el mar de la indeterminació. Potser les editorials generalistes li obriran camí i vindrà de la mà d'autors que acabaran consolidant les seves carreres. Ja va succeir amb *Recòndita armonia*, de Marina Mayoral (1994), amb *Beatriz y los cuerpos celestes* (1998) de Lucía Etxebarria, i amb *Las esquinas del aire*, de José Manuel de Prada (2000). A la primera, una de les tres protagonistes estima altres dones, a la segona es narra la història de la poeta i esportista lesbiana Ana María Martínez Sagi. Ambdós van ser llibres que van gaudir de molt bona acollida. Com dic, podria ser que la temàtica fos finalment absorbida per segells destinats al gran públic. De fet, en aquestes dates en què escric aquestes pàgines la temàtica lèsbica és un dels puntals d'una novetat editorial publicada fora de les editorials especialitzades. Es tracta de *Los olivos de Belchite* (104), *opera prima* de la tarragonina resident a Anglaterra Elena Moya, novel·la per la qual sobrevola l'ombra de la guerra civil espanyola, tema més que recurrent en la narrativa dels darrers anys, i on finalment apareix una lesbiana. Potser li esperi un llarg recorregut.

Han estat anys de feminismes, anys d'eufòria, anys de falta d'entusiasme, anys d'ambigüitat, anys apàtics, anys gloriosos, anys tebis, anys brillants... Aquest no és un repàs

ben bé exhaustiu, és evident, sinó un ventall d'obres lesbianes que vol servir de mostra; però siguem clars, a ple segle XXI, en plena globalització, el corpus literari lesbià segueix sent desnerit. A alguns el panorama que arriba fins aquest 2011 potser els hi semblarà decebedor. Hem vist que hi ha apostes veritablement interessants i d'altres que a molt estirar omplen un forat a l'espera de que aparegui alguna Maria Mercè Marçal... Sigui com sigui, esperem grans coses de la segona dècada del segle XXI. Noves aportacions de veus ja consagrades, noves veus, veus no tan noves però renovades, contribucions des de l'altra banda de la barrera (és a dir, des del món editorial de marcada empremta heterosexual, a ser possible no gaire fal·locèntric)... O fins i tot el naixement d'un nou enfocament de la literaturització de la realitat lèsbica que replantegi el panorama (poso per cas la formulació, per part per exemple de la teoria *queer*, d'un nou paradigma literari).

I és que podem citar fins quedar-nos sense veu a qualsevol de les «nuevas sacerdotisas de la posmodernidad lesbiana (léase Fuss, Butler, Kosofsky Sedgwick)» (Osborne, 2006: s/p), però el que volem és tenir bons llibres entre les mans amb els quals les lectores lesbianes puguin créixer, madurar, estimar, enamorar-se, desenamorar-se i tantes altres coses sense haver de llegir entre línies, com feien les lectores que estimaven altres dones amb el clàssic de Louisa May Alcott fa gairebé un segle i mig. Perquè sí, els temps han canviat però les representacions de les minories, lesbianes incloses, encara estan massa lluny de la normalitat que seria desitjable.

Notes

1. Mentre escric aquest text m'assabento que és a punt d'aparèixer un assaig d'Elena Castro (2011) a propòsit, entre d'altres, de Lucía Sánchez Saornil.
2. Recollit a *La germana, l'estrangera* (1985).
3. Remeto a la tesi doctoral d'Eva Gutiérrez (2006).

Bibliografia

- AA.VV (2002), *Otras voces*, Barcelona, Egales.
- AA.VV (2008), *Las dos orillas. Voces en la narrativa lésbica*, Barcelona, Egales/Grup Ellas.
- AA.VV (2009), *Las chicas con las chicas*, Barcelona, Egales.
- ALBERT, Nora (2004), *Mots i brases*, València, Brosquil.
- ARCOS, Lais (2004), *72 horas*, Barcelona, Ediciones de La Tempestad.
- (2005), *Dame unos años*. Egales, Barcelona.
- (2006), *Ouroboros o la espiral del amor*, Barcelona, Ellas Editorial.
- ARQUERO, Gema i Rosa NAVARRO (2006), *Salidas de emergencia*, Barcelona, Odeonia.
- (2007), *Salidas de emergencia. Bollería fina*, Barcelona, Defacto.
- BALLETBÒ-COLL, Marta i Ana SIMÓN CEREZO (2002), *Hotel Kempinsky*, Barcelona, Egales.
- BARTRINA, Francesca (1999), *Gènere i escriptura: L'obra de Caterina Albert / Víctor Català*, Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral]
- BEL, Sílvia (2010), *L'esbós*, Sabadell, Edicions 7dquatre.
- CABRÉ, Mª Àngels (2009), «Noies que dibuixen noies», *Lectora. Revista de dones i textualitat*, 15: 189-203.
- (2010), «Biblioteca lésbica», *La Vanguardia*, 25/04.
- (2011), *Gran amor*, Barcelona, Egales.

- CANTALOZELLA, Assumpció (1984), *Sauló*, Barcelona, Pòrtic.
- CASTREJÓN, María (2008), *...que me estoy muriendo de agua. Guía de la narrativa lésbica española*, Barcelona, Egales.
- (2009), «La cama donde te imaginas o la poética de Concha García», Elina Norandi (ed.), *Ellas y nosotras*, Barcelona, Egales: 75-95.
- (2011), *Volveré mucho más tarde de las doce*, Barcelona, Egales.
- CASTRO, Elena (2011), *Cos textual-sexual. Inscripciones del desig lèsbic a la poesia espanyola contemporània. Cuerpo textual-sexual. Inscripciones del deseo lésbico en la poesía española contemporánea*, Barcelona, Sehen.
- COMPANY, Flavia (1988), *Querida Nélide*, Barcelona, Montesinos.
- (1999), *Dame placer*, Barcelona, Emecé.
- (2000), *Melalcor*, Barcelona, Muchnik.
- (2009a), *Con la sog a al cuello*, Madrid, Páginas de Espuma.
- (2009b), «La carta perdida de Andrea Mayo», Laura Freixas (ed.), *Cuentos de amigas*, Barcelona, Anagrama: 213-234.
- CONTIJOCH, Josefa (1990), *La dona liquidada*, Barcelona, Columna.
- DE PRADA, José Manuel (2000), *Las esquinas del aire*, Barcelona, Planeta.
- ELENAPUNTOG [M^aÀngels CABRÉ i Elena GUÀRDIA] (2005), *The Lola's World*, Barcelona, Ediciones de la Tempestad.
- (2006), *The Lola's World 2*, Barcelona, Ediciones de la Tempestad.
- ETXEBARRÍA, Lucía (1998), *Beatriz y los cuerpos celestes*, Barcelona, Destino.
- FARIÑA BUSTO, María Jesús (2006), «Soy lesbiana, soy hermosa. Formulaciones de la sexualidad lesbiana en textos de escritoras hispánicas», Xosé M. Buxán Bran (ed.), *Lecciones de disidencia. Ensayos de crítica homosexual*, Barcelona, Egales: 115-119.
- FRANC, Isabel (1992), *Entre todas las mujeres*, Barcelona, Tusquets.
- (2005), *Las razones de Jo*, Barcelona, Lumen.
- (2008a), *Cuentos y fábulas de Lola Van Guardia*, Barcelona, Egales.
- (2008b), *Las Lolas de Van Guardia*, Barcelona, Egales.
- FRANC, Isabel [Lola VAN GUARDIA] (1997), *Con pedigree*, Barcelona, Egales.
- (1999), *Plumas de doble filo*, Barcelona, Egales.
- (2001), *La mansión de las tribadas*, Barcelona, Egales.
- FRANC, Isabel i Lola VAN GUARDIA (2004), *No me llames cariño*, Barcelona, Egales.
- FRANC, Isabel i Susanna MARTÍN (2010), *Alicia en un món real*, Barcelona, Norma.
- GARCÍA, Concha (1990), *Desdén*, Madrid, Libertarias/Prodhufi.
- (2003), *Lo de ella*, Barcelona, Icaria.
- (2009), *Mi amor.doc*, Barcelona, Egales. [1ª edició a Plaza & Janés, 2001].
- GUIRAO, Olga (1992), *Mi querido Sebastián*, Barcelona, Anagrama.
- (2002a), *Carta con diez años de retraso*, Madrid, Espasa Calpe.
- GUIRAO, Olga (2002b), «Igual que una mujer vieja y desnuda», AAVV., *Otras voces*, Barcelona, Egales.
- GUTIÉRREZ, Eva (2006), *Cuatro caras de Hermes en la obra narrativa de Flavia Company*, Universitat Rovira i Virgili, <<http://www.tdx.cat/handle/10803/8787>>.
- HERNÁNDEZ, Susana (2007), *La puta que leía a Jack Kerouac*, Barcelona, LesRain.
- (2010), *Curvas peligrosas*, Barcelona, Odisea.
- LIENAS, Gemma (2004), *El diari vermell de la Carlota*, Barcelona, Empúries.
- MARÇAL, Maria-Mercè (1985), *La germana, l'estrangera*, Sant Boi de Llobregat, Llibres del Mall.

- (1995a), «Joc de màscares», AA.VV, *Dones soles*, Barcelona, Planeta: 73-92.
- (1995b), *La passió segons Renée Vivien*, Barcelona, Columna.
- MAYORAL, Marina (1994), *Recóndita armonía*, Madrid, Alfaguara.
- MOIX, Ana María (1969), *Julia*, Barcelona, Seix Barral.
- MONTEGUT, M^aCinta (1993), *Par*, Barcelona, Los Libros de la Frontera.
- (1997), *Teoría del silencio*, Barcelona, Los Libros de la Frontera.
- (2001), *El tránsito del día*, Màlaga, Miguel Gómez Ediciones.
- MORALES, Thais (2005), *Efecto retrovisor*, Barcelona, Ellas Editorial.
- (2009), *Una aparició inesperada*, Barcelona, Egales.
- MOYA, Elena (2010), *Los olivos de Belchite*, Madrid, Suma de Letras.
- NORANDI, Elina (2009a), *Ellas y nosotras. Estudios lesbianos sobre literatura escrita en castellano*, Barcelona, Egales.
- (2009b), «Feminismo, genealogía y cancelación del patriarcado en las novelas de Isabel Franc-Lola Van Guardia», *Ellas y nosotras*, Barcelona, Egales: 115-131.
- OLID, Bel (2011), *Una terra solitària*, Barcelona, Empúries.
- OSBORNE, Raquel (2006). «Entre el rosa y el violeta: Lesbianismo, feminismo y movimiento gai: relato de unos amores difíciles», *Labrys, études féministes* (juny-desembre).
- PALMA BORREGO, María José (2006), «La literatura lesbiana española: Un lugar casi desierto», *QueroSenso. Culturas i identitats lesbianes. O no?*, 26 (juliol).
- PERI ROSSI, Cristina (1979), *Lingüística general*, València, Prometeo.
- (1995), *Solitario de amor*, Barcelona, Lumen.
- (1997), *Desastres íntimos*, Barcelona, Lumen.
- (2004), *Poesía reunida*, Barcelona, Lumen.
- (2007), *Cuentos reunidos*, Barcelona, Lumen.
- PERTUSA, Inma (2005), *La salida del armario*, Gijón, Llibros del Peixe.
- PERTUSA, Inma (2008), «Dame placer, de Flavia Company: la seducción de la pasión (textual) lesbiana», Beatriz Ferrús i Núria Calafell (eds.), *Escribir con el cuerpo*, Barcelona, Ediuoc: 111-121.
- PERTUSA, Inma i Nancy VOSBURG (eds.) (2009), *Un deseo propio. Antología de escritoras españolas contemporáneas*, Barcelona, Bruguera.
- PESSARRODONA, Marta (1982), «La búsqueda de Elizabeth», Ymelda Naranjo (coord.), *Doce relatos de mujeres*, Madrid, Alianza Editorial: 147-161.
- PRESCOLÍ, Isabel (2005). *Los estigmas de Eva*, Barcelona, Ellas Editorial.
- (2007a), *El Perfume de Walkyria*, Barcelona, Ellas Editorial.
- (2007b), *Mi exaltada siciliana*, Barcelona, Egales.
- (2009), *Liszt tuvo la culpa*, Barcelona, Egales.
- PUIG MASIP, Gemma (2010), *Em dic Laia*, Barcelona, Estrella Polar.
- QUILES, Jennifer (2006), *Rápida infernal*, Barcelona, Egales.
- QUINTERO, Paz (2005), *Destino programado*, Barcelona, Ediciones de la Tempestad.
- RIERA, Carme (1975), *Tè deix, amor, la mar com a penyora*, Barcelona, Laia.
- (1977), *Jo pos per testimoni les gavines*, Barcelona, Laia.
- RIERA, Carme (2011), «Dones i cultura. Trencarem algun cop totes el sostre de vidre», Conferència a l'Ateneu Barcelonès, 2/05.
- RUBIN, Gayle (1989), *Reflexionando sobre le sexo: Notas para una teoría radical de la sexualidad*, Madrid, Revolución.
- SÁNCHEZ SAORNIL, Lucía | SAN-SAOR, Luciano (1996), *Poesía*, Rosa María Martín Casamitjana (ed.) i Antonia Fontanillas (col.), València, Pre-Textos/IVAM.

- SANT-CELONI, Encarna (1986), *Siamangorina*, Gandia, Ajuntament de Gandia.
- (1989), *Sènia de petits vicis*, València, La Forest d'Arana.
- (ed.) (2008), *Eròtiques i despentinades. Un recorregut de cent anys per la poesia catalana amb veu de dona*, Tarragona, Arola.
- SIERRA i FABRA, Jordi (2003), *A l'altra banda del mirall*, Barcelona, Empúries.
- SIMONIS, Angie (2009), *Yo no soy esa que tú te imaginas. El lesbianismo en la narrativa española del siglo XX a través de sus estereotipos*, Alacant, Centro de Estudios sobre la Mujer | Universiad de Alicante.
- TORRAS, Meri (2007), «Escriure el desig al cos del text. Escriitures i lectures lèsbiques a la literatura catalana contemporània», Julián Acebrón Ruiz i Rafael M. Mérida Jiménez (eds.), *Diàlegs gais, lesbians, queer*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida: 133-150.
- (2009), «Materias sex/textuales. Deseo, cuerpo y escritura en la obra narrativa de Flavia Company», Elina Norandi (ed.), *Ellas y nosotras*, Barcelona, Egales: 97-113.
- TORTAJADA, Anna (2008), *La meva diable porta xanques*, Barcelona, Abacus.
- TUSQUETS, Esther (1978), *El mismo mar de todos los veranos*, Barcelona, Lumen.
- (1979), *El amor es un juego solitario*, Barcelona, Lumen.
- (1980), *Varada tras el último naufragio*, Barcelona, Lumen.
- (1997), *Con la miel en los labios*, Barcelona, Anagrama.
- XIRINACS, Olga (1986), *Zona Marítima*, Barcelona, Planeta.

